
V I C E N T T E R O L I R E I G

**UNES LLETRES DE BATALLA EN
TEMPS DEL TIRANT: JOAN
FRANCESC DE PRÒIXITA CONTRA
DON PERO MAÇA DE LIÇANA**

A les acaballes del segle xv, el 1484, don Pero Maça de Liçana i de Rocafull permutava amb Joan Francesc de Pròixita la baronia d'Alberic (la Ribera de Xúquer) per la de Llutxent (la Vall d'Albaida). Tres anys més tard, el 5 de febrer de 1487, celebraven a Pau, al comtat de Bearn, davant Joan d'Albret, rei de Navarra, un combat singular o *batalla a ultrança*. Abans, però, havien desplegat tot el cerimonial simbòlic que acompanyava aquests episodis de desafiament entre els membres de la noblesa valenciana, en el qual destaca, de totes totes, la nombrosa correspondència que van intercanviar. L'aproximació al context i l'edició d'aquestes lletres seran l'objecte del nostre treball.

El deseixement va ser cèlebre en el seu temps, com ho testimonien el tractament i el ressò en les diverses cròniques i dietaris, amb alguna excepció com ara R. Martí de Vicià, que s'explicaria per la pèrdua d'una part de la crònica. Frare Francesc Diago ens aporta la major quantitat i qualitat de dades i, com sol ser habitual en la seua pulcra metodologia, ens cita la font en què es fonamenta. Es tracta de l'original en pergami de la sentència del combat dictada per Joan d'Albret, rei de Navarra, i publicada pel seu secretari, Miguel de Espinal, el 9 de febrer de 1487 a Pau. El frare dominicà afirma (II, 110-111) haver consultat aquest pergami de la ciutat d'Oriola estant. Aquesta és la mateixa font que utilitzarà Marcà Mira, comptador de la casa del duc de Mandas, en el manuscrit intítulat *Relación de los Estados y Derechos de la casa del Duque de*

Mandas, escrit cap a 1643 per encàrrec del seu senyor (Ros Biosca 1922: 101-104), que hauria de conservar-se a l'arxiu del marquès de Dos Aigües. Les dades aportades per Diago i per Mira ens permeten conèixer el desenvolupament del combat amb tot luxe de detalls.

Una aportació documental substancial per a l'esbrinament del combat, que tanmateix ha passat quasi desapercebuda, és un treball del vescomte de Bétera a finals del segle XIX (1881: 1-13). Tot i que segueix Esquerdo quant a la interpretació general, explota un manuscrit que va pertànyer a don Pero Maça, del qual era propietari llavors el vescomte. Es tracta d'un memorial on es detallen les instruccions que s'havien d'observar en la celebració de la batalla a ultrança de Pau. També s'hi transcriuen tres documents transcendents, existents a l'arxiu dels marquesos de Dos Aigües, a la ciutat de València: les dues lletres de batalla originals trameses per don Pero Maça en resposta a altres dues del comte d'Almenara i la resposta negativa del rei Joan de Portugal a la petició del senyor de Moixent per tal que haguera estat jutge del combat.¹

En els nostres dies, Martí de Riquer cita aquestes cartes en un treball ja clàssic (1963-1968: I, 44). El manuscrit intitulat *El Libre blanc de la Governació* recull (1971: 227-272) el requeriment o *requesta* dels procuradors fiscals i la incoació del procés en la cort de la Governació de València contra don Pero Maça i el comte d'Almenara arran de les bandositats, del desafiament i de la *batalla a ultrança* que enfrontaran tots dos aristòcrates. Les bandositats de don Pero Maça i del comte d'Almenara també són analitzades de manera molt succinta per Remei Ferrero (1985).

La realitat que reflecteixen les lletres que tot seguit editem és la de la fase inicial d'una fenomenologia que s'assimila a la categoria de *bandositats nobiliàries*. Aquesta mena de guerra privada, amb forta presència dels rituals i del llenguatge simbòlic, era, de totes les lluites de bàndols o *bandositats*, la més greu i la que podia assolir major abast. Tot i això, el conflicte enfronta senyors que no fan veïnat, per la qual cosa el contenciós pren un caràcter marcadament individual i no es trasllada als respectius vassalls. Les implicacions abastaran, això sí, les nombroses relacions socials verticals i horitzontals de cadascun dels protagonistes. Fet i fet, resoldrien les diferències mitjançant les normes de la cavalleria. Zurita (VIII, 524) ens confirma la gravetat de les implicacions de la querella entre don Pero Maça i el comte d'Almenara:

Estaba por este tiempo toda la nobleza del reino de Valencia puesta en armas por la parcialidad y bando de dos personas muy poderosas dél, por los desafíos y rieptos que había entre don Juan Francés de Prochyta conde de Almenara y de Aversa y don Pero Maza de Lizana (...) Siguieron estos dos caballeros con tanta porfía su bando que se tuvo por menor inconveniente que llegasen a riepto de batalla.

(1) Les dues lletres són transcrites amb múltiples incorreccions i traduïdes a l'espanyol; la lletra del rei de Portugal (1486, juliol 11. Santarem) és també un original; les instruccions s'intitulen *Memorial per a el Sr. Don Pero Maza per lo que ha de fer en sa batalla*.

1. DOS ARISTÒCRATES VALENCIANS DE LLINATGES D'ANTIGA NISSAGA

Don Pero Maça i el comte d'Almenara eren membres de la més antiga i encimbellada aristocràcia valenciana. Els seus llinatges sempre havien freqüentat els centres de poder i de decisió de la cort reial, per la qual cosa havien exercit multitud de càrrecs de responsabilitat, civil i militar, arreu dels territoris dels països de la Corona d'Aragó i en responsabilitats diplomàtiques per tota la Cristiandat.

Els Pròixita eren un llinatge d'origen napolità, cèlebre per la seua participació en les intrigues que derivaran en les Vespres Sicilianes i l'accés de Pere el Gran al tron de Sicília. En els dos segles següents tindran una destacada participació en els afers del regne, amb presència significada i continuada en el cercle més restringit de servidors de confiança dels monarques: camarlencs reials i majordoms, com ara Olf, Tomàs i Nicolau de Pròixita al llarg del segle xv (Esquerdo 1963: 29-63; Caruana; Costa 1989).

Abans de la permuta ensenyorien les baronies d'Almenara, Llutxent, la Llosa, Alcosser i Gavarda. Esporàdicament havien posseït diverses senyories a Sicília i al mateix País Valencià. Alfons el Magnànim els va atorgar el 1445 la dignitat de comtes d'Aversa, als Abruços de Nàpols, i el 1447 la de comtes d'Almenara, títols atorgats com a recompensa pels èxits de Nicolau de Pròixita com a comandant en cap de l'exèrcit reial en la conquesta de Nàpols (Caruana: 134). Eren senyors de la baronia de Llutxent des de 1277, quan Pere el Gran concedia a Joan de Pròixita els castells de Llutxent i Palma i posteriorment, el 1349, adquiriran de la corona el mer imperi de la baronia de Llutxent (Benavent 1987: 66). Eren senyors d'Almenara des de 1292, quan van adquirir a la corona aquesta baronia (Caruana: 67-68). També compraran a la corona la baronia d'Alcosser, Gavarda i Paixarella en 1407 (Franco: 221), que ja haurien ensenyorit abans, almenys durant el regnat de Jaume II (Caruana: 68).

Joan Francesc de Pròixita i de Castellet era el primogènit del comte Nicolau de Pròixita, a qui havia succeït a la mort d'aquest el 1482 (Franco: 222). S'havia casat amb Beatriu Vives de Boïl el 1475 i havia rebut les baronies de Llutxent, Alcosser i Gavarda. Vidu de la primera esposa, es va tornar a casar el 1482, amb Elionor de Boil i d'Escrivà (Caruana: 135). Va participar activament en la Guerra Civil Catalana servint Joan II i en el socors a Perpinyà el 1473. Abans de 1476 havia protagonitzat unes bandositats amb els Mascó i els Montcada, que l'obligaren a mantenir en peu de guerra un nombrós exèrcit privat de cent cinquanta homes. Ferran el Catòlic li concedirà la remissió per les contínues alteracions de l'ordre públic a canvi del servei d'armes durant la Guerra Civil Castellana (Esquerdo 1963: 56). L'host del primogènit del comte d'Almenara i d'Aversa destacarà en la victòria

de les armes isabelines a Toro el 1476. Va intervenir en les Corts de Tarassona-Oriola de 1484-1488 (Belenguer 1972: 59 i 120). També va assistir a les Corts de Montsó de 1510, on fou un dels habilitats per a la Diputació del General (Esquedo: 56). Es desconeix la data de la seua mort, tot i que devia ser poc després de la de la celebració d'aquestes corts. El testament va ser atorgat davant el notari Ambrós Artés l'11 d'abril de 1509 (Caruana: 136-137).

Amb ell el llinatge coneix hores baixes. Poc després de 1482 va haver de traspasar a sa mare Elionor de Castellet i de Centelles el comtat d'Aversa per tal de pagar-li el dot (Franco: 221), encara que podria tractar-se d'una argúcia legal: un traspàs de la titularitat en un familiar directe per tal d'eludir accions judicials executives. El 1489 una greu crisi financera el va obligar a vendre les baronies d'Alberic, Alcosser, Gavarda i Paixarella al cardenal Mendoza per 112.400 timbres, 1.124.000 sous (Franco: 221-223). Escolano, a principis del segle XVII, avalua l'esplendor del llinatge: si hagueren conservat els dos comtats (Almenara i Aversa) i les baronies de Llutxent i d'Alberic, Alcosser i Gavarda hagueren rendit, tots plegats, una renda de més d'un milió de sous. *Pero la carcoma de los vandos le ha deshecho de suerte que sólo ha permanecido en la casa el Condado de Almenara* (Escolano: IV, 558). Onofre Esquedo (1963: 54), coetani de l'anterior, en parlar de les primeres bandositats de Joan Francesc de Pròixita, remarca aquesta circumstància com a causa de la decadència: *sustentando en campaña ejército formado de sus aliados, con que fue destruyéndose a sí mismo y a su patrimonio*.

El llinatge de l'altre protagonista, els Maça, després Maça de Liçana, era d'origen aragonés; alguns membres havien vingut a la conquesta del Regne de València. Es tracta d'un llinatge amb una àmplia trajectòria de servei a la corona (Ros Biosca: 57, 82-87; Esquedo: 131-147). S'entén així que ostentara el càrrec de governador d'Oriola, almenys des de 1427-1428 (Diago: II, 225; *Anales de Orihuela*: II, 87).

La base territorial del llinatge va ser la baronia de Moixent, amb el lloc annex de la Font de la Figuera, venut per la corona a Gonçal Garcia el 1301. A mitjan segle XIV es produirà el canvi de cognoms: Garcia pel de Maça de Liçana. És el moment del primer entroncament amb el llinatge aragonés dels Cornell, que explica ulteriors canvis o simultaneïtat onomàstica de diversos individus, com ara per exemple el d'un dels autors de les lletres que editem, don Pero Maça de Liçana i de Rocafull, conegut també com don Pero Maça de Liçana i Cornell (anteponant el nom de llinatge dels oncles paternals al seu propi matern) i també (*àlies*) per Lluís Cornell. Aquestes dualitats onomàstiques són relativament habituals entre la noblesa valenciana medieval i s'explica per les obligacions testamentàries que imposava la successió entre els diversos llinatges entroncats. El membre més cèlebre del llinatge és don Pere Maça de Liçana i Cornell, *el Barbut*, tercer d'aquest nom, i avi del que ací ens interessa, qui va ser majordom reial, almirall i protagonista de diverses aventures cavalleresques (Riquer 1984). No podem

q

estar-nos de remarcar la coincidència homonímica de cinc individus, perpetuada durant dos segles i que dificulta considerablement la identificació de cadascun d'ells.

Don Pero Maça de Liçana i de Rocafull, quart d'aquest nom, va heretar els estats de Moixent i de Novelda en 1455. Son pare, Martí Maça de Liçana i Cornell, a qui corresponien els drets per extinció de la línia primogènita del llinatge (del germà major d'aquest, Lluís Cornell Maça, i d'altres dos germans) li va fer cessió dels seus drets, en bona part per haver estat desheretat per don Pero Maça *el Barbut*, pel fet d'haver-se casat sense autorització seua amb Aldonça de Rocafull, filla del senyor d'Albatera. Aquesta és la raó de la simultaneïtat amb el sobrenom o àlies de Lluís Cornell. Quan hereta la totalitat del patrimoni del seu avi aquest comprén: la baronia de Moixent, Novelda, Monòver i Xinosa. Amb el temps ensenyoriria també la baronia d'Alberic, que permutarà amb el comte d'Almenara a canvi de la de Llutxent. El 1465 es va casar amb Beatriu Carròs d'Arbòrea i de Mur, filla de Nicolau Carròs d'Arbòrea, qui va ser virrei de Sardenya entre 1460-1479. Això explica que fóra lloctinent de virrei, primer, i virrei interí, després, de Sardenya en el període 1477-1479 (Cappelli: 279). La seua esposa aportaria diversos estats a Sardenya i Catalunya. Va formar part del contingent valencià que va socórrer Joan II en el setge francès de Perpinyà l'any 1473 (Diago: II, 92). En 1481 va formar part del seguici que va acompanyar la reina Isabel en la seua entrada a València (*Llibre de Memòries*: II, 677). Després assumiria el càrrec de governador dellà Xixona o d'Oriola, el 1479 probablement, i amb constància documental des de 1484 (Belenguer 1976: 120 i 122).² Moria el 1513.

L'esplendor del llinatge viurà l'ocàs en el segle XVI: primer per extingir-se la línia masculina en 1547 i després la legítima en 1570 (Escolano: V, 1.302; Orts i Bosch 1973 i 1989). A partir d'aquest moment el patrimoni es disgregarà entre diversos llinatges. Altres llinatges entroncats amb els Maça posseïren Novelda i Monòver fins a ser esborrat el nom de llinatge pels successius entroncaments al llarg dels segles XVI-XVII (Escolano: IV, 77).

2. LLETRES DE BATALLA EN TEMPS DEL *TIRANT LO BLANC*

(2) El llinatge monopolitzava, com els Cabanilles a València, les màximes responsabilitats de la governació: Joan Maça de Liçana, germà de don Pero, era lloctinent de governador: ARV, *Governació, Litiú*, 2.382, m. 1, f. 23 i m. 6, ff. 14-16. Certificació del governador Cabanilles al lloctinent de governador d'Oriola.

Hem transcrit un total de tretze lletres, dues de les quals són *lletres o requestes de batalla* i altres dues són d'acceptació del desafiament entre Joan Francesc de Pròixita i don Pero Maça de Liçana i de Cornell. La resta, un total de nou, formen part de la correspondència que solien intercanviar quotidianament els membres de la noblesa valenciana.

Disposem, excepcionalment, de tres versions (un original i dues còpies) del document 11 i dues (un original i una còpia) del document 13. Ambdós documents corresponen a les dues lletres de batalla originals trameses per don Pero Maça en

resposta a altres dues del comte d'Almenara. Coneixem els originals d'aquestes dues lletres de don Pero Maça (servades a l'arxiu dels marquesos de Dos Aigües, a la ciutat de València) gràcies a la transcripció del vescomte de Bétera (1881: 1-13), tot i que fardides d'incorreccions i traduïdes a l'espanyol. De la resta de les lletres n'hi ha dues versions. En el manuscrit A (Biblioteca Nacional, Madrid, ms. 18.444, ff. 39v-46) apareixen dotze lletres, sota el títol següent: *Letres de batalla fetes entre lo spectable don Juhan Francés de Pròxita, comte d'Almenara e de Versa, e lo noble don Pero Maça de Liçana e de Cornell*. L'última de les lletres (doc. 13) no apareix a B. En el manuscrit B (Biblioteca Nacional, ms. 7.811, ff. 481- 490v) apareixen també dotze lletres, tot i que la primera (doc. 1) no apareix a A. Hem transcrit aquesta lletra per tal de remarcar les diferències estilístiques que observem abans i durant el debat: la cortesia i el tracte exquisit entre iguals i parents deixa pas a l'argumentació reiterativa, a l'acusació impertinent i a la vehemència de les afirmacions sentencioses.

Així, doncs, exceptuada la primera (doc. 1), les altres dotze lletres tenen relació amb la polèmica suscitada a causa de la naturalesa amortitzada dels censals d'Alberic, és a dir, que alguns dels censals, la garantia dels quals era la baronia d'Alberic, eren perpetus i no es podien quitar, és a dir cancel·lar o amortitzar, a voluntat del censatari. A la demanda d'explicacions de Pròxita seguiran les proclames d'ignorància de don Pero Maça.

L'anàlisi diplomàtica del corpus documental ens permet de verificar que es tracta de còpies. Només tenim constància de l'existència d'originals dels doc. 11 i 13 (recordem que es tracta d'originals múltiples). D'aquests dos documents n'hi ha, a més, una transcripció, tot i que no massa afortunada, del vescomte de Bétera a les acaballes del segle XIX, qui a més a més ignorava l'existència de les còpies de la Biblioteca Nacional (1881: 1-13). Desconeixem l'existència d'altres originals, alguns dels quals (doc. 10 i 12) eren originals múltiples, cartes partides per A B C que tenien elements de validació com ara rúbriques autògrafes i segells de placa amb les armes de cadascun.³ Aquesta circumstància explica l'elecció del manuscrit A com a base de la transcripció. Hem comparat ambdós manuscrits i les conclusions indiquen que A és més fidel i guarda major rigor quant als originals o còpies anteriors que B.⁴ A més a més, en B falten algunes parts del text que apareixen a A,⁵ la qual cosa confirma que B és una còpia menys acurada. Com a element curiós cal remarcar que el doc. 12 (la sisena del comte d'Almenara) apareix amb una rúbrica de distinta mà de la còpia, imitant la rúbrica autògrafa del comte, és a dir es tracta d'un pseudoheterògraf. Les *lletres de batalla* o *cartells de deseixement* són propis de l'univers mental dels cavallers valencians i quasi preceptius en la fase inicial o preparatòria de les bandositats nobiliàries. En propietat, les lletres de batalla són els documents 10 (primera lletra, de *requesta* o requeriment de batalla del comte d'Almenara), 11 (acceptació de don Pero Maça), 12 (segona *requesta* del comte) i 13 (nova acceptació de don Pero Maça). En aquests quatre documents apareix l'esment explícit dels signes de validació: segell de cera (de placa) amb les

(3) El vescomte de Bétera indica la presència d'un segell en la primera de les lletres que transcriu, tot i que no fa cap referència als signes partits (A B C) que denotarien un original múltiple. Tanmateix, desconeix l'existència de les còpies que transcrivim en aquest treball.

(4) Confon "cosa pública" per "casa pública"; "atallar" per "acallar"; doc. 12.

(5) Significativament, els doc. 3, 6, 7, 8, 9, 10 i 12.

(6) Correspon al ms. A, f. 44. L' anotació fa referència al procediment correcte en l'enviament dels cartells de requesta de batalla partits per a b c, que no s'havia seguit en el cas del comte d'Almenara.

(7) A Alberic els doc. 4, 6, 10 i 12. A la baronia d'Alberic i Alcosser, indistintament, els doc. 1 i 2. A Almenara només el doc. 8. La qual cosa ens indica que, llevat d'un episòdic viatge a Almenara el 19 de març, el comte va romandre a Alberic la resta del temps, llevat de la visita a la ciutat de València.

(8) Doc. 3, 5, 7 i 9, 11 i 13, respectivament. Don Pero Maça es va estar entre el 4 i el 16 de març a Llutxent i entre el 22 de març i el 16 d'abril a Moixent.

(9) ARV, *Governació, Litiúm*, 2.385, f. 115 i 2.386, ff. 1-4v *Requesta* presentada el 7 de juliol de 1488 per Joan Francesc de Pròixita, comte d'Almenara i d'Aversa, sobre els títols de propietat de la baronia de Llutxent.

(10) Onofre Esquerdo (1963: 54-56) ofereix una versió distinta, i errònia segons es desprén del contingut de la correspondència que editem en aquest treball: *ocasionado de palabras mal explicadas en el auto de la venta de Luchente, por el escribano que intervino en ella, pretendiendo el Maza eran muy diferentes de lo que se trató al tiempo del contrato y que a éste se debía estar y no a los yerros del notario; de lo que se siguieron palabras mayores que obligaron al Conde y a Don Pedro Maza por las armas, satisfacerse entrambos*. Els censals que motivaren el contenciós i que apareixen repetitivament

armes heràldiques respectives i rúbrica autògrafa. Aquest detall, que van sotasignades, ens indica que en els originals s'hauria produït, com era habitual, delega gràfica. Aquest conjunt de documents és també més formulari, en compliment del cerimonial seguit en els deseiximents.

L'anàlisi paleogràfica dels dos manuscrits revela que són coetanis, datables a la dècada final del segle xv o a les primeres del xvi (Domínguez Bordona 1931). Les cal·ligrafies són comunes a les habituals en aquests moments al País Valencià. Tot i això, B presenta trets més arcaïtzants. Això ratifica que es tracta clarament de manuscrits valencians, tot i que aquesta circumstància no està tan clara en el cas de B. Només hem detectat una anotació posterior en A, amb cal·ligrafia semblant a la de B, que permetria conjecturar que A hauria servit de base per a B o que, almenys, A seria una còpia més antiga que B (doc.10).⁶

Ambdós aristòcrates solien passar bona part del seu temps a les seues baronies, a les respectives residències rurals: un a Moixent i Llutxent; l'altre a Alberic i a Almenara. Compaginaven aquestes estades amb la seua residència a l'empori efervescent i cosmopolita que era llavors la ciutat de València. Tenien sengles palaus a la ciutat més poblada de la península Ibèrica en aquells moments. Tot i això, totes les lletres estan datades en àmbits rurals: Alberic, Almenara en el cas de Joan Francesc de Pròixita;⁷ Llutxent i Moixent en el de don Pero Maça.⁸ Abunden també les referències a la trajectòria viatgera dels dos aristòcrates, a l'estil de vida que un i l'altre havien dut a València i a Nàpols.

2. DE L'ACORD A LA DISCÒRDIA. UNA QÜESTIÓ DE CENSALS QUE IMPLICA L'HONOR I OBLIGA LA CORONA A INTERVENIR

L'escriptura de permuta de les baronies d'Alberic i de Llutxent –mitjançant document de compravenda, per valor de 800.000 sous–⁹ se signà el 17 d'octubre de 1484 (Franco: 221). La baronia d'Alberic (la Ribera de Xúquer) comprenia aquest lloc i els de Benifarag i la Foia, tots tres poblats de sarraïns. La de Llutxent (la Vall d'Albaida) incloïa aquesta vila i el populós lloc de Quatretonda, ambdós de població cristiana vella, a més dels llocs de sarraïns de Benicolet i Pinet.

L'acord inicial de les parts es va veure compromés ben aviat: van sorgir problemes sobre la naturalesa amortitzada d'alguns dels censals, préstecs amb garantia hipotecària, que pesaven sobre la baronia d'Alberic. A la demanda d'explicacions de Pròixita seguiran les proclames d'ignorància de don Pero Maça.¹⁰

Indiscutiblement, la notorietat de les bandositats entre ambdós aristòcrates va ser manifesta. La rellevància social dels protagonistes les feien potencialment molt perilloses i, per tant, amenaçaven l'estabilitat de l'ordre públic de tot el regne. Així les coses, les autoritats reials van actuar immediatament per tal d'apaivagar els ànims i propiciar una eixida pacífica al conflicte. Tanmateix, cap de les dues parts acceptarà l'arbitratge

del governador i totes dues recorreran a tota mena d'argücies, a les quals tan avesats estaven els nobles i els juristes valencians, per tal de defugir les citacions judicials. La gravetat de l'afer anava incrementant-se de manera alarmant: l'intercanvi epistolar continuava amb major animositat i derivarà en lletres de batalla, acompanyades de l'exhibició pública del cerimonial que presidia aquests episodis, amb la tramesa d'heralds i trompetes. Els procuradors fiscals de la corona instaran a la cort de la Governació contra ambdós antagonistes. Els arguments seran ara més expeditius: el rei era coneixedor de l'afer i els furs del regne no permetien la celebració de batalles entre cavallers quan l'objecte de la polèmica era susceptible de resoldre's per via judicial (Furs: VIII, 44-55).¹¹ El governador dictarà, en conseqüència, una sentència, publicada en forma de crida, mitjançant la qual els exhortava perquè no intercanviaren lletres de batalla a pena de vint mil florins (220.000 sous de València). A més a més, s'hi prohibia que se'ls donara suport i que es feren assemblees de les faccions respectives. La sentència es publicarà davant els palaus urbans que l'un i l'altre tenen a la ciutat de València.

Però aquestes disposicions no temperaran els ànims gens ni mica. Constatada la rebel·lia, el 24 d'abril s'inicien les accions legals per tal que es practique l'embargament per via judicial de béns equivalents a aquesta quantitat. A partir d'aquest moment se succeeixen les iniciatives dels implicats i del braç militar per tal d'estalviar-se de les accions repressores de la corona.

Ferran el Catòlic no estava disposat a tolerar que dos dels membres més destacats de la noblesa valenciana s'escometeren en duels i batalles a ultrança. Prou de maldecaps tenia ja amb l'empresa de Granada; li calia mantenir la pau als dominis patrimonials de la Corona d'Aragó. A més, estaven celebrant-se Corts al regne des de 1484. Si els protagonistes eren personatges que havien participat en les empreses bèl·liques de la monarquia, com era el cas, el seu neguit seria encara major. A més a més, es tractava de personatges il·lustres i emparentats, l'obligació dels quals era donar exemple: don Pero Maça era en aquells moments el governador d'Oriola, i per tant, pertanyia al cercle restringit dels oficials reials, claus en el govern del regne.

3. UNA BATALLA A ULTRANÇA A PAU (BEARN)

Els contendents cerquen mentrestant àrbitre i lloc on celebrar el combat singular. L'oposició de Ferran el Catòlic a la celebració del combat explica el retard en la designació, ja que la seua negativa a ser àrbitre primer i les seues pressions, després, havien dissuadit el rei de Portugal i el de Granada d'acceptar l'arbitratge i acollir la celebració de la justa (Ros Biosca: 101-104).¹² El rei de Navarra, Joan d'Albret, acceptarà formalment en juliol de 1486 i els emplaçarà per al 5 de febrer de 1487 a la vila de Pau. Immediatament don Pero Maça, mitjançant el seu herald, notificarà la resposta del rei de Navarra al comte d'Almenara, qui acceptarà i es comprometrà a comparèixer el dia indicat (Bétera 1881: 9-10).

en la correspondència que travessen eren propietat dels frares predicadors de Xàtiva (amb una pensió o interès anual de 1.000 sous), del monestir de la Saldia de València (amb pensió de 200 sous) i de la Mensa Capitular de la Seu de València (amb pensió de 2.200 sous). Podria tractar-se, així mateix, del censal de 7.500 sous de capital i 375 de pensió o interès anual, que don Pero Maça de Liçana, àlies Lluís Cornell, havia venut el 1446 al convent de Santa Clara de Xàtiva sobre l'aljama de la Foia (Franco: 221). Don Pero Maça (doc. 3) indica que tenien un interès anual de 3.500 sous i major de l'habitual en aquell moment, que era del 6,66 per cent.

(11) Els procuradors fiscals adueixen la rúbrica *De batalles*, II (fur de Jaume I): *Batalla no sia jutjada en alcun pleit, en lo qual la cosa de què és pleit pot ésser provada per leals proves o per testimonis. Car là on prova fall és jaquit a juhüü de Déu e de hòmens, si no en cosa de tratió, e ladonchs és acostumat de fer batalla, si les parts s'i acorden.*

(12) Cita la *Relación de los Estados y Derechos de la casa del Duque de Mandas*, escrita per Marcia Mira, comptador de la casa del duc de Mandas, per encàrrec del seu senyor cap a 1643.

La notícia arriba al Catòlic en desembre de 1486. Tot seguit dicta una provisió i posa a treballar els oficials reials de major rang per tal que impediren que la batalla es realitzara amb el concurs multitudinari que l'expectació del duel feia albirar. La provisió datada el 16 de desembre a Salamanca arribava a València el 2 de gener (*El Libre blanch*: 266-269). El seu contingut ens revela la frustració del rei per no haver pogut impedir la celebració de l'imminent combat, a pesar dels advertiments personals i de l'oferiment *in extremis* de la seua intermediació: *ans vinguessen a nós, lo qual nostre manament no han curat ne volen hobeyr, com, segons som informats, són anats e o van al dit camp que per rahó de la dita batalla se diu tenen concertat en Navarra*. Fet i fet, la corona ordena que es prenguen totes les mesures per tal d'impedir, a pena de mil florins (11.000 sous), a qualsevol natural del regne que prenga part en la celebració del combat dels dos *batallers*. El mateix 2 de gener el governador Cabanilles promulgaria una crida en compliment de la provisió reial que, tanmateix, no dissuadirà molts membres de la noblesa valenciana de participar en aquestes bandositats. De fet, era la quantitat amb què solia multar-se els participants en les bandositats, tot i que per als recalcitrants podia arribar a multiplicar-se per deu o per vint (Riquer 1984: 50).

Alhora el rei dictava, també el 16 de desembre de 1486, una provisió d'execució de les penes en què havien incorregut el comte d'Almenara i don Pero Maça, és a dir, una multa de 220.000 sous (vint mil florins) a cadascú per desobeir la prohibició de celebrar el duel. En cas d'insuficiència de rendes o béns mobles, se'ls confiscarien i es vendrien en públic encant les seues senyories (*El Libre blanch*: 270-272).

Comptat i debatut, Joan Francesc de Pròixita i don Pero Maça celebraran el combat o *batalla a ultrança* el 5 de febrer de 1487, al *camp Bataller* del castell de Pau, al Bearn, sota l'arbitratge de Joan d'Albret rei de Navarra. Els hi acompanyarà una nodrida representació de la noblesa valenciana.¹³ El combat va ser incruent: cap dels dos va resultar ni tan sols ferit. L'honor solia resoldre's més per via dels símbols que de la sang. Després del dictamen del rei de Navarra a favor de don Pero Maça, aquest va eixir vencedor del camp, acompanyat dels músics i celebrat pel públic que s'hi havia congregat. El 9 de febrer de 1487, el rei de Navarra dicta sentència a favor del vencedor sobre la querella que els enfrontava (Diago 1936-1946: II, 110-111).

Segons Onofre Esquerdo (1963: 56), haurien fet les paus i haurien eixit junts del Bearn per tal de dirigir-se a fer la guerra de Granada, a Màlaga, sense tornar a València. Fet i fet, el mateix cronista afirma que en les Corts de 1488 *confirmaron las amistades, prestando el homenaje en manos del mismo Rey, y de este modo cesaron los bandos en el Reino de Valencia entre estas dos familias, que ambas sufrieron destrucción de sus patrimonios por sustentar sus querellas, siendo el que más perdió el Conde, por su inquieta condición*. Aquesta informació sobre la reconciliació dels dos aristòcrates sembla que és certa: el comte d'Almenara va intervenir en les Corts de Tarassona-Oriola de 1484-1488 (Belenguer 1972: 59 i 120). Encara que no podem estar-nos d'emfasitzar les prevencions que desperta aquest cronista, qui no dubta a adobar la

(13) Sobre la composició dels bàndols i una contextualització històrica més detallada de les lletres que editem en aquest treball, remetem a l'article sobre la batalla Pròixita-Maça que publicarem en el *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*.

descripció que fa del combat amb detalls cavallerescos que no s'ajusten a la realitat documental que reflecteix Diago i confirma Marcià Mira.

La remissió de les multes exorbitants mitjançant el servei militar a la monarquia en les campanyes de Granada explicaria la participació de tots dos en la guerra d'annexió, amb el concurs dels respectius serveis domèstics i cercles de parents, durant quasi tota la campanya de 1487, la de la conquesta de Vélez-Màlaga i Màlaga (Viciàna: III, 176-177; Zurita: VIII, 528). El comte d'Almenara col·laborarà amb el manteniment d'un petit contingent, comandat pel seu germà Miquel Àngel. Això ens indica que, encara que va aconseguir esquivar el pagament de les multes, no es va deslliurar de la contribució a l'esforç de guerra de la corona, tot agreujant una situació financera ja compromesa. Don Pero Maça va contribuir d'idèntica manera, tot i que comptava amb l'avantatge d'unes rendes més sanejades i la retribució pel seu càrrec de governador dellà Xixona.

VICENT TEROL I REIG
Arxiu Municipal d'Ontinyent

APÈNDIX DOCUMENTAL

Hem seguit les normes d'edició de la col·lecció *Els Nostres Clàssics* de l'editorial Barcino. Hem respectat escrupolosament les grafies originals dels documents, tot i que seguim la llengua actual en la separació i unió de paraules. Hem desenvolupat les abreviatures i hem regularitzat l'ús de les majúscules, "u" i "v", "i" i "j", l'apòstrof i el guionet segons la llengua catalana moderna. Hem adoptat l'accentuació moderna segons les formes dialectals valencianes. Indiquem amb punt volat les elisions que no tenen representació gràfica en l'actualitat. Les lletres amb valor numèric han estat transcrits talment com apareixen als documents. Les paraules o frases que apareixen en l'espai interlineal s'indica amb <>; els claudàtors s'han fet servir per restituir aquelles parts del text de lectura molt difícil per trencaments, forats o taques. Els espais deliberadament en blanc s'hi indiquen amb [ ].

Quan disposem de dues versions, en nou dels dotze documents, hem procedit a indicar amb notes a peu de pàgina les variants formals que presenta l'altra versió. No hem procedit a cotejar els documents originals publicats pel vescomte de Bétera (1881: 1-13). Corresponen als doc. 11 i 13. No hem pogut consultar els originals que han de conservar-se en l'arxiu del marquès de Dos Aigües de València. Així doncs, la transcripció molt deficitària dels dos documents explica que no se'ls haja comparat amb les nostres dos versions.

DOCUMENT 1

1486, febrer 19. Baronia d'Alberic i Alcosser

Lletra del comte d'Almenara i d'Aversa a don Pero Maça de Liçana de Rocafull, també conegut per Lluís de Cornell, senyor de Moixent i Llutxent, en què l'informa del curs de les negociacions amb misser Joan Sanç, l'advocat de Maça, sobre els censals carregats a Alberic, sobre l'acabament de la construcció d'una capella al monestir dominicà del Corpus Chirsti de Llutxent i sobre el trasllat de les despulles dels Pròixita que hi eren soterrats.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 7.811, ff. 481 i v

Letra tramessa per lo comte de Versa al senyor don Pero Maça.¹⁴

Molt noble senyor e car cosí, vista he vostra letra e hoit lo magnífich Johan Sanç qui vostra creença m'a explicada. E no sperava alre hoir de la senyoria vostra del que aquell me [ha] significat, perquè sou persona tan justificada e haveu ab mi tan lestament contractat que no podem sinó molt bé totes cosses acabar. A mi plaurà tots los censals sien de carta de gràtia e a la rahó de quinze mília per mil; dels que no seran, a consell de nostres advocats, vós me'n fareu rahó offerta.

Més a part de la senyoria vostra me ha dit de la capella que tinch començada en lo monestir de aqueixa vostra baronia e no acabada, la acabe o la leixe acabar a altri. És gran rahó e per plaure-us, lo us leixe que la acabeu o fassau acabar a qui us plaurà. Dels títols, yo parteix per a Valèntia, de fet seran en poder d'en Bernat d'Assió e aquel los liurarà a qui manareu. Quant als ossos de mon pare e altres parents meus, yo tinch aqueix propòsit mateix que vós me demanau. Tal plaer meu ja seria fet. Veritat és que alguns parents meus me'n donen con[tr]a e gran. E per ço me plaurà vos me u scrigau de fet stretament, demanant e [f. 481v] requerint m'o que vostra inconmutable voluntat és fer aquí vostra sepultura e portar-hi los ossos de tots los vostres e fareu-vos en los graons de l'altar. Y abans a nenguna cosa moure me n'avisau per la amor e voluntat me teniu e ab vostra letra yo daré rahó a tots los qui m'i contradiran, per manera que serà satisfier a la voluntat dels dos. E axí us o deman de gràtia de fet haja vostra resposta. Comanant-me molt a vós e a la¹⁵ senyora ma cossina, vostra muller. De la mia baronia de Alberich e Alcoçer, huy a xviii de febrer any mil cccc lxxxvi.

Senyor del vostre cosí que farà lo que ordeneu, lo comte de Almenara e de Versa.

Al molt noble senyor e car cosí don Pero Maça de Liçana, senyor de la baronia de Moxent e de Lugent.

(14) Aquesta lletra només apareix en B.

(15) e a la repetit en A.

DOCUMENT 2

1486, març 3. Baronia d'Alberic i Alcosser.

Primera lletra de Joan Francesc de Pròixita a don Pero Maça de Liçana en què denuncia que aquest li havia ocultat l'existència de censals amortitzats o «perpetuals» sobre la baronia d'Alberic i Alcosser. Molt contrariat per això, li reclama satisfacció perquè considera vulnerats els seus interessos i l'esperit de bona fe i confiança amb què s'havia realitzat la permuta de les baronies d'Alberic i de Llutxent.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, ff. 39v-40.

Primera letra del comte d'Almenara e de Versa.¹⁶

Molt noble e car cosí, bé us deu recordar com yo us trametí a dir per micer Juhan Sanç com los censals vos me havíeu donat a pagar del preu de Alberich s'eren trobats alguns de aquells censals perpetuals que¹⁷ us plagués, inseguint lo capítol que entre vós e mi fermat¹⁸ en la venda de Alberich, satisfer-me de¹⁹ tota aquella demesia e dans que per ésser perpetuals rebia; oblidant-me per allavors²⁰ moltes coses que dir podia. Aprés quatre dies tornà lo dit micer Sanç ab una letra de crehença dient-me per vostra part que éreu content fer-me rahó e que molt prest seríeu en València. E si tanta cuyta tenia,²¹ que de fet vós scriuríeu a València a vostres amichs²² entenguessen ab los jutges qui d'açò han a conéixer. E yo, sots la dita confiança, só stat crehent que puix vós vinguésseu e²³ los dos nos hi trobàssem, hauríem expedit lo negoci. Quinze dies ha que só en València. Veig que jamés sou aribat. He sollicitat en²⁴ Gisquerol, procurador vostre, el qual diu que d'esta cosa li n'haveu escrit, però fins ara no veig execució ninguna ni provisió ni repar en lo que m'és tan gran interés y al que vós sou obligat tant com més, com me callàs en la venda que y hagués censals perpetuals, lo que²⁵ só cert vós no ignoràveu e callant-m' o perjudicàveu a la honestat de ben contractar; que si en lo principi a mi-m²⁶ fóra stat manifest²⁷ com la rahó fóra, fos stat o hauria comprat o no. Per què us prech e requir, perquè us plàcia de fet doneu orde tal que és lo perjuhí a mi fet en la venda de Alberich en los dits censals perpetuals [f. 40] sia reparat, axí com de vós se pertany e yo spere perquè altrament haurem ajudat de tots los remeys als qui tan planament com yo contracten e en tan bona fe. E per ço us fas la present per home propi, sperant vostra²⁸ resposta ab lo²⁹ portador. Comanant-me a vós, fas fi. De la mia baronia de Alberich e Alcoçer, huy a tres de març any LXXXVI.³⁰

Del vostre cosí, que farà lo que ordeneu, lo comte d'Almenara e de Versa.

Al molt noble e car cosí don Pero Maça de Liçana e de Cornell, senyor de la baronia de Luchent.

DOCUMENT 3

1486, març 4. Llutxent.

Primera lletra de don Pero Maça de Liçana, resposta a la primera que li havia enviat Joan Francesc de Pròixita. Afirmar que desconeixia l'existència de censals amortitzats o «perpetuals» sobre la baronia d'Alberic i Alcosser i es ratifica en la seua

(16) B: *Primera letra del spectable comte de Versa tramessa al senyor don Pero Maça.*

(17) B: *als que.*

(18) B: *és fermat.*

(19) falta en B.

(20) B: *lavors.*

(21) B: *tenien.*

(22) B: *ministres.*

(23) B: *y.*

(24) B: *a-n.*

(25) Falta en B: *lo que..*

(26) B: *a mi.*

(27) B: *manifestat.*

(28) B: *la vostra.*

(29) B: *lo dit.*

(30) B: *Mil CCC LXXXVI.*

bona fe, tot remetent-se al parer del jutges arbitrals i al contingut de les capitulacions pactades sobre la permuta de les respectives baronies.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, ff. 40 r-v

Reposta feta per don Pero Maça.³¹

Molt spectable senyor e car cosí. Per lo portador he rebut vostra letra clamant-vos de mi de dues coses: la una, haver-vos dat certs censals que prenen suma de III^a D sous, poch més o menys, dels quals me portà memorial micer Sanç,³² carregats sobre Alberich, que dieu³³ que són perpetuals e³⁴ que sabent-ho yo vos ho devia dir, lo que no feu; l'altra que dieu sou anat a València, stimant yo y devia ésser o anar-hi de fet, per dar³⁵ rahó al que demanau dels dits censals o,³⁶ yo no anant-hi, scriure a mon procurador vos fes la rahó, com axí us ho hagués dit³⁷ micer Sanç per part mia.

E quant al que primer dieu, yo saber los dits censals ésser perpetuals quant vos vení Alberich, dich-vos que la veritat és lo contrari: que per respondre'n³⁸ a la almoyna e capellans no havia a ésser yo cert aquells ésser perpetuals, per ço com capellans acostumen³⁹ carregar censals, los quals no són perpetuals. Y en la mutació de la moneda me recorde ne⁴⁰ carreguí yo al cardenal, al capítol y penç a altres capellans a rahó de xv^a⁴¹ per mil. Però és bé vós⁴² cregau de mi: lo que-s poria fer, vos fessen.

E⁴³ responent al que-m dieu vos ha dit micer Sanç, per ma part e al yo no ésser anat a València fins ara ni yo haver⁴⁴ escrit a mon procurador, segons vós dieu, vos dich que si micer Sanç vos ha dit lo que vós me scriuiu, ell vos ha dit gran falcia; que lo que yo li he dit vos digués per part mia és açò que diré: lo dit micer Sanç vench a mi⁴⁵ ab una letra vostra de crehença y lo que en virtut de la crehença me dix per part vostra fon que dels censals que yo us havia dat a pagar, carregats sobre Alberich,⁴⁶ n'i havia perpetuals aquells que en lo memorial me mostrà, que prenen la suma que damunt dich⁴⁷ y encara creyen ab loysme e fadigua. E perquè tals censals són de major preu de xv^a⁴⁸ per mil, yo era tengut refer-vos lo que seria de més, e axí que us ne⁴⁹ volgués fer rahó com devia y era tengut.

E responent al que per part vostra me havia dit, vos feu una letra de crehença per aquell; y lo que a ell diguí vos digués en virtut de la dita crehença fon que los censals que ell me mostrava en lo dit memorial no eren ab fadiga e loysme, y mostrava's⁵⁰ per sperència: que⁵¹ havent yo venut Alberich, nengun loysme [f. 40v] no era stat demanat. E quant a l'ésser perpetuals, yo no sabia tal cosa, però que, mostrant-me les cartes o⁵² originals carregaments, se veuria si eren perpetuals o no. E que creya, si algú n'i havia que fos perpetuall,⁵³ no pensava lo us degué pagar a major preu de quinze mília per mil, mas quant yo seria en València hi fosseu, que puix entre vós e mi hi⁵⁴ havia jutges, que staria al que aquells determenarien, no dient al dit micer Sanç que de fet degué anar a València ni quant hi hiria sinó que com "hi fos";⁵⁵ ni menys li diguí ne hagués scriure⁵⁶ a mon procurador, perquè no és cosa yo hagués a voler sens ésser-hi yo, se ves. E per ço, si micer Sanç vos ha dit lo que yo li diguí, com crech ha fet,⁵⁷ tendria molta rahó clamar-me de vós, que mostrant ésser tant content de ma resposta, segons en vostra

(31) B: *Reposta feta per lo senyor don Pero Maça a la primera letra tramesa per lo spectable comte de Almenara e de Versa.*

(32) B: *micer Johan Sanç.*

(33) Falta en B: *que dieu.*

(34) Falta en B.

(35) B: *donar.*

(36) Falta en B.

(37) B: *lo dit per.*

(38) B: *responren.*

(39) B: *costumen.*

(40) B: *com ne.*

(41) B: *quinze mília.*

(42) B: *Però és ver.*

(43) Falta en B.

(44) B: *ni yo no haver ni yo no haver (sic).*

(45) Falta en B: *és açò que diré: lo dit micer Sanç vench a mi.*

(46) B: *sobre Alberich carregats*

(47) B: *dit.*

(48) B: *xv mília.*

(49) Falta en B.

(50) B: *mostrarà's.*

(51) Falta en B.

(52) Falta en B.

(53) Falta en B: *o no. E que creya, si algú n'i havia que fos perpetuall.*

(54) B: *hix.*

(55) B: *sinó que quant.*

(56) B: *a scriure.*

(57) B: *de fet.*

letra me dieu, siau anat a València, e sens ésser-hi yo ni oyr-me los jutges que vós e yo tenim, hi hajau volgut fer ninguna instància y voler aquells hi declarassen. E axí, torne a dir lo que yo he dit a micer Sanç vos digués. Per ma part és lo que en aquesta letra dich e no lo⁵⁸ que vos me scriviú.

Al que em dieu del contractar planament, no vull gens contendre'n⁵⁹ ab vós, sinó que u remet al juhí⁶⁰ de aquells que ab vós o ab mi han contractat. Dieu vos do rahó en aquesta fahena dels censals que dieu són perpetuals: dich-vos que no sé que los censals que micer Sanç vos ha mostrat en lo dit memorial sien perpetuals ni, si algú n'i ha, crech degua valer a major preu de quinze mília per mil. Però no-m partesch del que obligat só hi és estar al que los jutges, que segons forma de capítols són entre vós e mi, declararan e determenaran.⁶¹ He us he dit y dich⁶² que a micer Sanç no declarí ni diguí lo temps per a quant yo seria en València. E ara dich a vós que, si algun just impediment no-m detenia, poch après passada Pasqua, crech⁶³ per tota la sepmana de Pasqua yo seré en València, si volíeu ésser oyt, que hagen⁶⁴ a vós e a mi los dits jutges poran hi declarar.

Al que dieu⁶⁵ usareu de altres remeys, yo tostemp stant en lo que vós e yo⁶⁶ som obligats segons forma dels dits capítols e no apartant-me'n gens me ajudaré dels meus. E axí fas fi. De Luchent, a quatre de març any LXXXVI.⁶⁷

Del vostre cosí que farà lo que ordeneu, Pero Maça.

Al molt spectable senyor e car cosí lo comte d'Almenara e de Versa.

DOCUMENT 4

1486, març 7. Alberic.

Segona lletra de Joan Francesc de Pròixita a don Pero Maça de Liçana en què li recrimina que li haja ocultat l'existència de censals amortitzats o «perpetuals» sobre la baronia d'Alberic i Alcosser; que haja esperat la seua arribada a València durant quinze dies i que haja ordenat al notari Jaume Gisquerol, procurador de Maça, inhibir-se en la resolució de l'afer, entrebancs que contrasten amb la claredat del seu procedir, evidenciat mitjançant la gestió de misser Joan Sanç, procurador plenipotenenciari que li va trametre. A la fi es lliura, tanmateix, al dictamen dels jutges arbitrals.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, ff. 40v-41v

La segona letra del comte d'Aversa.

Molt noble senyor, vostra letra he rebut,⁶⁸ resposta a una⁶⁹ mia, en la qual veig responeu a dos caps que en aquella mia scrit vos havia: Lo primer⁷⁰ és del que-m mostrava enujar dels censals perpetuals que són trobats carregats sobre aquesta mia baronia de Alberich. E que sabent-ho vós no m'o devíeu callar com haveu fet. Lo altre cap, que crehent fósseu vengut a València per lo que miçer Sanç me havia dit [f. 41] per vostra part o que de continent scriuríeu⁷¹ a vostre procurador que sots tal confiança yo só stat en València quinze dies e⁷² que jamés éreu allí aribat.

E responent al primer cap,⁷³ que yo he dit a vós me callàs dir-me fossen perpetuals los censals que la veritat era lo contrari del que deya. Al que us responch que la veritat

(58) B: en lo.

(59) B: contenre.

(60) B: a juhí.

(61) B: determinaran.

(62) B: E us dich e he dit..

(63) B: hi crech.

(64) B: hoién.

(65) B: Del que dieu.

(66) B: yo e vós.

(67) B: a miii de març any mil

cccc lxxxvi.

(68) B: rebuda.

(69) B: la.

(70) B: la primera.

(71) B: ne scriuríeu.

(72) Falta en B.

stà en lo que yo us he scrit y lo contrari, que vós dieu és veritat, no podia sinó ésser falcia, segons no solament per los judicis que la veritat ab si porta,⁷⁴ mas encara per los contractes e testament que vós podeu veure. E no us fretura respondre⁷⁵ al que-m dieu és bé yo cregua de⁷⁶ vós lo que poria ésser yo fes, perquè de vós no és mester de presumir-ho⁷⁷ sinó creure lo que en actes se mostra y los jutges han haguda verdadera relació per notaris dignes de fe. E axí spere en Déu haver deguda satisfacció, com axí per rahó e justícia siau obligat. E no cregau ab conseqüències és⁷⁸ de respondre's⁷⁹ aquests censals a la almoyna ni a capellans ni per ésser de la Sglésia demane lo que tan justament crech demanar, mas ab cartes e títols tals que claríssimament totem porà conéixer yo demane lo que dech.

E quant al segon cap,⁸⁰ que-m dieu que si micer Sanç me ha dit lo que yo us he scrit ha dit gran falcia, vos responch⁸¹ ell haver-me dit lo que yo us he scrit. E puix me porta la⁸² letra de crehença vostra, lo vull creure, que no menys lo tinch per verdader que a vós. E en la fi de aquesta rahó-m dieu⁸³ creheu ell me ha dit lo que vós me dieu significant que no lo que yo us he scrit. Y encara que vós tingau tal⁸⁴ crehença, a ma veritat no és feta gens de offença no curant-me sobre açò més dir. Y⁸⁵ axí, si yo só stat en València per lo que damunt dich, ell me ha dit per demanar a ma rahó justícia,⁸⁶ vós no teniu denguna⁸⁷ rahó clamar-vos de mi ni yo sens demanar-hi vostre procurador, puix vós no _ éreu, he volgut nostra qüestió-s determinàs,⁸⁸ ans hauria procehit contínuament mon procés, si bé que⁸⁹ vostre procurador ha respost als jutges que tenia letra vostra manant-li no _ entrevingués. D'on és stat forçat yo haver-vos scriure⁹⁰ hi fósseu per donar rahó en nostra diferència. Encara que la veig molt⁹¹ difícil determenar si los jutges han de creure a vós, puix en vostra letra dieu que si censal perpetual se ha de refer no pensau⁹² se haja de pagar sinó⁹³ a rahó de xv^a per miller.⁹⁴ E si us recordàsseu del capítol per vós fermat ja provehint en aquest cap, creurieu s'és fet a algun fi ni⁹⁵ los censals perpetuals, no sobre tal propietat com és aquesta baronia de Alberich, mas sobre cases, camps e ords de poqua importància; valen a xxv^a per miller.⁹⁶ Quant més sobre tal propietat e baronia com⁹⁷ aquesta quant major sguart se ha de haver per la llesió⁹⁸ que ella-n reb per ésser perpetuals. Però pense que puix pràctica ni per report no sabeu lo que deguen valer,⁹⁹ la speriència de la justícia vos o farà veure.

Al que dieu¹⁰⁰ de contractar ab mi, no voleu contendre ni per contendre ab vós o he volgut dir, sinó perquè-m satisfeya demanar lo que dich.¹⁰¹ Però tostemps serem d'acort que als miradors reste la conexença de la rahó que-m dieu vos he demanat en la dita mia letra dels censals que referme teniu que encara, que no u hajau dit fins ací a micer Sanç, o voleu dir a mi que sereu, si altre just impediment no teniu, en València [f. 41v] tantost passada Pasqua. E allí que oÿt que hageu a vós e a mi _ poran declarar, vos responch que gens no me n'aparte que si altra major negociació¹⁰² no tenia yo per al dit temps _ seré¹⁰³ o altri per mi, perquè del tot ab compliment se'n veja la veritat.

- (73) B: *capítol*.
(74) B: *pórta ab si*.
(75) B: *responre*.
(76) B: *crega a*.
(77) B: *pressomir-ho*.
(78) Falta en B.
(79) B: *responre's*.
(80) B: *capítol*.
(81) B: *res responch*.
(82) Falta en B.
(83) B: *rahó dieu*.
(84) B: *la tal*.
(85) Falta en B.
(86) B: *rahó e justícia*.
(87) B: *ninguna*.
(88) B: *vostra qüestió determenàs*.
(89) B: *sinó que*.
(90) B: *a scriure*.
(91) B: *encara que molt*.
(92) B: *pensant*.
(93) B: *segons*.
(94) B: *quinze milia per mil*.
(95) B: *sinó*.
(96) B: *millar*.
(97) B: *com és*.
(98) B: *lessió*.
(99) B: *deuen fer*.
(100) B: *al que-m dieu*.
(101) B: *dech*.
(102) B: *altre major negoci*.

E axí quascú¹⁰⁴ porà ajudar-se de sos remeys. Fent fi. De Alberich huy, a vii de març any mil CCCC LXXXVI.

El que farà el que ordeneu, lo comte d'Almenara e de Versa.

Al molt noble senyor don Pero Maça e Cornell.

DOCUMENT 5

1486, març 8. Llutxent.

Segona lletra de don Pero Maça de Liçana a Joan Francesc de Pròixita, en què nega amb vehemència les acusacions vessades sobre l'ocultació de l'existència dels censals amortitzats, reconeix que ha ordenat la inhibició al seu procurador Gisquerol i, finalment, li recrimina la seua mala intenció, ja que l'intercanvi d'impressions amb misser Joan Sanç sobre el contingut de les seues converses nega les seues acusacions. A la fi llança velades acusacions sobre la vida desordenada de Pròixita.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, ff. 41v-42r

Segona letra de don Pero Maça

Molt spectable, quant yo us vení Alberich no sabia fossen perpetuaus los censals dels quals me portà un memorial micer Juhan Sanç,¹⁰⁵ que la responsió de aquells pren suma de m^a D sous, poch més o menys, e lo dit memorial me donà ab una letra vostra de crehença dient-me de vostra part lo que ja us tinch dit. E per ço, en lo que us he scrit¹⁰⁶ e ara scrich, dich veritat. E en vós dir-me quant vos vení Alberich sabia los dits censals ésser¹⁰⁷ perpetuaus dieu falcia: ni los actes e testament que dieu puch veure que-s nulla en¹⁰⁸ aquells se digua de ésser o no ésser¹⁰⁹ perpetuaus los dits censals, no contradien al que yo he dit. E dich que com¹¹⁰ vos vení Alberich yo no sabia los dits censals fossen perpetuaus, ne lo testament que dieu sé de qui és ni sé haver vist ni legit aquell ni los actes. E la relació que los jutges han haguda dels notaris no pot ésser contra lo que yo dich. E si los dits censals són perpetuaus e essent-ho¹¹¹ són de major for de xv^a per miller, conexeran-ho los jutges, a la conexença dels quals yo staré, segons só¹¹² obligat. Y és ver responent yo a-n Gisquerol, mon procurador, a letres que m'ha fet sobre aquesta faena, li he dit no _ entrevingua e¹¹³ que no-m plahia en absència mia se hagués a conéixer. E del dit Gisquerol e de¹¹⁴ altri que scrit me n'ha me és dit part dels dits censals, e crech los de major suma, se poden quitar a rahó de xv^a¹¹⁵ per mil. E per ço crech se puguen quitar al sobredit preu. Remet-ho a la veritat que yo res no n'he vist. Y és veritat que ab micer Juhan Sanç yo us he scrit ab crehença a¹¹⁶ aquell, mas no és ver yo li haja dit vos digués, per part mia, lo que vós me scriuiu per ma part vos ha dit. E lo que li he dit vos digués és lo que en altra letra mia vos he scrit. Lo dit micer Juhan¹¹⁷ Sanç fon así lo diumenge, al qual mostrí vostra letra per saber de aquell si us havia dit per ma part lo que vós me scriuíeu.¹¹⁸ Dix-me que¹¹⁹ ni ell o havia dit a vós ni yo a ell e lo que yo us havia¹²⁰ scrit era lo que li havia dit. E puix de aquell se pot saber [f. 42] la veritat, no _ vull més satisfeser ne a l'alre que en vostra letra dieu, més per apartar-me de dir lo

- (103) B: *hi seré yo.*
 (104) B: *E en axí cascú.*
 (105) B: *micer Sanç.*
 (106) A: Ratllat, a continuació, de vostra part.
 (107) B: *eren.*
 (108) B: *que en.*
 (109) Falta en B.
 (110) B: *quant.*
 (111) B: *esent-o.*
 (112) B: *segons yo so.*
 (113) Falta en B: *no y entrevingua.*
 (114) Falta en B.
 (115) B: *quinze mília.*
 (116) Falta en B.
 (117) B: *Johan.*
 (118) B: *scriuiu.*
 (119) Falta en B.
 (120) B: *he.*

que no és de ma condició que per fallir-me paraules per a bé respondre-us.¹²¹ E só més que¹²² content als miradors reste la coneixença del vostre viure e meu y de algú dels qui prop vós stan, si no-m fos per ara¹²³ un poch sospitós, me plauria ne fos jutge. De Luchent, a VIII de març any mil CCCC LXXXVI.

El que farà lo que ordeneu, Pero Maça.

Al molt spectable senyor lo comte d'Almenara e de Versa.

DOCUMENT 6

1486, març 14. Alberic.

Tercera lletra de Joan Francesc de Pròixita a don Pero Maça de Liçana, en què l'acusa amb contundència de frau per haver-li ocultat l'existència dels censals amortitzats i nega credibilitat a les seues explicacions sobre les converses amb Joan Sanç.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 42r

Tercera letra del comte d'Aversa.

Noble don Pero Maça, vostra e derrera letra he rebut en la qual adverau no saber quant ab mi contractàs que sobre Alberich fossen carregats¹²⁴ censals perpetuals. Al·legar tal ignorància no us lleva en res la manifesta culpa ni scusa lo frau ab lo qual ab mi haveu¹²⁵ contractat, car no és de creure que ningú¹²⁶ ignore quins, quant e de quina condició càrrechs té en sa terra, havent possehit tants anys e havent menejat reduccions, quitaments e altres coses que, per no ésser larch, calle. Per hon appar que, per avantatjar la venda, haveu callat lo que clarament devíeu dir. E en haver servat tal art e cautela¹²⁷ tenui gran càrrech, perquè us dich que si dieu que no u sabíeu, mentiu. E per reparar tal scusa¹²⁸ de altres remeys, pus¹²⁹ me tenui com a cavaller, deuríeu usar e satisfaríeu més a vostra honor. Al¹³⁰ que dieu de micer Juhan Sanç, sia la quèstió entre vós y ell, a qui haveu remés la crehença. De la vida vostra e mia vos responch que aquell és digne de major pena, qui fa obres de major culpa. Feta en Alberich huy, a XIII de març any LXXXVI.

Lo comte d'Almenara e de Versa.

Al molt noble don Pero Maça de Liçana.

DOCUMENT 7

1486, març 16. Llutxent.

Tercera lletra de don Pero Maça de Liçana a Joan Francesc de Pròixita, en què es ratifica amb vehemència de les seues explicacions anteriors

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 42 r-v

Tercera letra de don Pero Maça

Spectable comte d'Almenara e d'Aversa,¹³¹ responent a vostra letra, feta en Alberich a XIII del present mes, dich que essent-ne cert y no ab presumcions ni ab

(121) B: *per a responre-us*.
(122) Falta en B.
(123) B: *si no-m par ara*.
(124) B: *quaregats*.
(125) B: *haveu ab mi*.
(126) B: *nengú*.
(127) B: *cautel-la*.
(128) B: *reprovar tal escusa*.
(129) B: *puix*.
(130) B: *Del*.

crehences vos he yo scrit dient com vos vení Alberich no sabia fossen perpetuals los censals que en un memorial me portà micer Juhan¹³² Sanç e aquell ab una letra de crehença vostra me donà, los quals prenen la suma¹³³ que per altres letres mies he dit. E per ço, [f. 42v] en lo que us he scrit e dit, dich veritat¹³⁴ e axí u advere. E en vós dir-me sou cert quant vos vení Alberich no u ignorava, ans sabia los dits censals ésser perpetuals, haveu mentit e mentireu quantes voltes o direu. Y¹³⁵ ab la tal resposta resta complidament ma honor¹³⁶ satisfeta. Ne ma intenció és stada¹³⁷ fer-vos frau ne acordadament lo he acostumat fer ni-l faria. E essent aquesta ma voluntat, vos trametí a dir per micer Juhan¹³⁸ Sanç, y en¹³⁹ altres letres mies o dich, me plahia star-ne a la determinació dels jutges que entre vós e mi són, segons forma dels capítols per vós e per mi fermats, en los quals, segons vos me dieu, hi à capítol provehint en aquest cap. E axí lo jorn que-ls fermí fonch vist no voler ne¹⁴⁰ poder fer frau.¹⁴¹ Al que-m dieu de micer Juhan¹⁴² Sanç, yo só ab ell bé avengut, puix me ha dit no haver-vos ell dit lo que vós me scriuiu, sinó lo que yo us he scrit.¹⁴³ Del viure vostre e meu yo só content sia segons vós dieu, puix és molta rahó. De Luchent, a xvi de març any mil cccc lxxxvi.

Pero Maça.

Al molt spectable lo comte d'Almenara e de Versa.¹⁴⁴

DOCUMENT 8

1486, març 19. Almenara.

Quarta lletra de Joan Francesc de Pròixita a don Pero Maça de Liçana, en què torna a insistir en les acusacions anteriors amb major vehemència i en un to obertament desafiant i ofensiu.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 42v-43r

Quarta letra del comte d'Aversa.¹⁴⁵

Noble don Pero Maça, responent a vostra letra feta en Luchent a xvi del present mes,¹⁴⁶ dich que quant vos trametí ab letres a¹⁴⁷ dir era cert vós en lo temps de la venda que-m fes de Alberich sabíeu haver-hi alguns censals perpetuals, scriuí y diguí veritat; encara que vós en vostres letres aquesta veritat hajau negada.¹⁴⁸ E strenyent-vos a negar la vergonya que vós com a cavaller reportàveu de tant enganós contractar, com fes¹⁴⁹ per avantajar lo vostre contracte, venent-me¹⁵⁰ per franch lo que no és ni enfrancar-se pot. E si mon dir y scriure vos manifesta yo-n só cert, açò¹⁵¹ no s'és dit per soles presumcions e crehençes com en vostra letra dieu, mas¹⁵² ab tota veritat e realitat.¹⁵³ De la qual, encara que en lo examen judiciari la volguésseu negar, no us aprofitaria ne ajudaria, ans vergonyosament¹⁵⁴ restaríeu confús de tal empresa. E perquè lo saber o no saber de aquesta cosa està en l'ànima vostra,¹⁵⁵ segons en vostres letres haveu significat creheu, que per sols negar bastaren adverar, negant¹⁵⁶ tan falça querella. Si a vós, desacompanyat d'altres proves, par sols per negar açò haver satisfet a vostra honor, molt ne reste¹⁵⁷ content e satisfet de la mia; mostrant lo de que us inculpe ésser veritat per ço. Perquè de tot vostre scriure e falça cuberta restàsseu del tot envergonyat¹⁵⁸ e ab

- (131) B: *de Versa*.
 (132) B: *micer Johan*.
 (133) B: *summa*.
 (134) Falta en B: *E per ço, en lo que us he scrit e dit*.
 (135) B: *E*.
 (136) B: *ma honor complidament*.
 (137) Falta en B.
 (138) B: *Johan*.
 (139) B: *e-n*.
 (140) B: *ni*.
 (141) Falta en B.
 (142) B: *Johan*.
 (143) B, afegeix, tot seguit: *La qüestió reste entre vós hi ell puix no have[r] vós dit lo que m'haveu scrit*.
 (144) B: *Al molt spectable lo comte de Versa*.
 (145) B: *La quarta letra del comte de Versa*.
 (146) B: *a xvi de març*.
 (147) B: *ha*.
 (148) B: *negat*.
 (149) Falta en B.
 (150) B: *venent*.
 (151) B: *e açò*.
 (152) Falta en B.
 (153) Falta en B: *e realitat*.
 (154) B: *vigorosament*.
 (155) B: *stà en lo viure vostre*.
 (156) B: *negar*.

tinta e paper e negant no creguésseu salvar la honor vostra, com en vostra letra dieu, a aquella haveu complidament satisfet, volguí en mes letres primeres manifestar-vos lo perill de¹⁵⁹ vostra honor e recordar-vos de¹⁶⁰ molts actes e coses per vós fets, los quals fer ab tota veritat no podíeu sençe saber los censals ésser [f. 43] perpetuats. E¹⁶¹ açò no són presumcions, mas pura veritat e prova clara; puys,¹⁶² après de tants recorts, mes letres no bastarien fer-vos recordar confessàseu veritat de l'engan que fet me havíeu e fésseu lo que devíeu, me fonch forçat ab mes letres dir-vos, com vos diguí, mentíeu, negant que en lo temps de la venda de Alberich no sabésseu haver-hi censals perpetuats.¹⁶³ Ara per fer-vos major recort de vostra honor e de la confusió en què sou posat com a cavaller, negant lo que negar no podeu,¹⁶⁴ car lo vostre negar més aumenta vostra culpa, vos torne a dir que vós sou lo que mentiu e mentireu quantes voltes o haveu dit e direu que no sabésseu los dits censals ésser perpetuats. Feta en la mia vila de Almenara, a XVIII de març any mil CCCC LXXXVI.

Lo comte d'Almenara e de Versa.

DOCUMENT 9

1486, març 22. Moixent.

Quarta lletra de don Pero Maça de Liçana a Joan Francesc de Pròixita, en què torna a negar les acusacions anteriors.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 43r

Quarta letra de don Pero Maça.

Spectable comte d'Almenara e d'Aversa,¹⁶⁵ puix yo¹⁶⁶ no sabia com vení¹⁶⁷ Alberich fossen perpetuats los censals dels quals me trametés un memorial per micer Juhan¹⁶⁸ Sanç, segons en altres letres mies he dit, a les quals me refir, les coses de què falçament me donau càrrech en vostra letra feta en Almenara a XVIII de març, no les podeu dir sinó mentint, que és pròpria resposta per a reprovar lo que de mi dfeu e per a restar complidament com a cavaller ma honor satisfeta e vós confús; com és cert que lo qui a altre¹⁶⁹ increpa de¹⁷⁰ algun mal fet a¹⁷¹ si mateix obligua prosseguir e sercar los remeys que vós a mi haveu dit com a cavaller devia usar. E si u haguésseu axí fet, sabera's primer la fi de nostra diferència que lo principi de aquella. Per ço foren tan prestes mes respostes a vostres dues primeres letres e tan callades a totom. E desviant-vos de açò, haveu fet lo contrari; com aquell que de fer leigs actes ferea no teniu, voleu inculpar¹⁷² a mi del¹⁷³ que feu en lo que praticau. Desplau-me haver-ne ab vós a contendre,¹⁷⁴ qui us gloriejau del que los altres se envergonyessen. Tornant al de que¹⁷⁵ és nostra diferència he dit, dich e diré ésser veritat com vos vení Alberich ignorava fossen perpetuats los censals que dit micer Sanç¹⁷⁶ me portà en un memorial e aquell ab una letra de crehença vostra me donà. E vós, inculpant-me'n¹⁷⁷ dient-ho sabia, haveu mentit, mentiu e mentireu quantes voltes o haveu dit, dieu e direu. De Moxén, a XXII de març any LXXXVI.¹⁷⁸

Pero Maça.¹⁷⁹

(157) B: *e molt reste.*
(158) Falta en B: *de tot vostre scriure e falça cuberta restàsseu.*

(159) B: *a.*
(160) Falta en B.
(161) Falta en B.
(162) B: *puix.*
(163) B: *sabésseu haver perpetuats.*

(164) B: *lo que no negar podeu.*

(165) B: *de Versa e de Almenara.*

(166) Falta en B.
(167) B: *vos vení.*
(168) B: *Johan.*
(169) B: *altri.*
(170) B: *e.*
(171) B: *ha fet a.*
(172) B: *enclupar.*
(173) B: *el.*
(174) B: *contenre.*
(175) B: *E tornant del que.*
(176) B: *lo dit miçer Johan*

Sanç.
(177) B: *inculpant-me.*
(178) B: any mil CCCC LXXXVI.

(179) Falta en B, la rúbrica.

DOCUMENT 10

1486, març 30. Alberic.

Lletra o requesta de batalla a tota ultrança de Joan Francesc de Pròixita contra don Pero Maça de Liçana, partida per A B C, cinquena de les que que canvien sobre els censals de la baronia d'Alberic. A les anteriors acusacions afegeix: la vida deshonest a què es lliura a les ciutats de Nàpols i de València i la malversació de les arque del General del regne.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, ff. 43v-44r

[f. 43v]

Cinquena letra del comte d'Almenara e de Versa.¹⁸⁰

Noble don Pero Maça de Liçana, tota vegada veig voleu adverar lo que altrament que mentint no poríeu, segons en una vostra letra feta en Moxent a xxii de març, resposta a una mia feta en Almenara a xviii^o del dit mes e any dejús scrit, se mostra. E¹⁸¹ si fins ací mon scriure és stat cortés, sols satisfent a nostra querella, és stat perquè als cavallers que de sa stima fan menció no és donat lo mal dir, sinó a les vils persones e de poqua condició, que ab leges e desonestes paraules volen satisfacer lo que ni ab ànimo ni ab mans gosarien mirar. Y no perquè de vostres leigs e abhominables actes hagués fretura, lo que ara com a forçat, mogut per vostra més maliciosa que cavallerosa letra, oyreu: que si us fósseu recordat de la pública e deshonest vida que fes en Nàpols e après en València, coneguéreu de nengun altre que de vós se poria pus desonestament ab veritat¹⁸² scriure. E axí seria en vós¹⁸³ aquell qui de leigs actes no té ferea, puix negun¹⁸⁴ altre ab vós de tal legea de crims se yguale.¹⁸⁵ Però a¹⁸⁶ tant no vull me mogua malícia, que més mou costum de callar¹⁸⁷ no m'ature. Y en lo que dieu del camí per hon primer fos sabuda la fi de nostra querella que lo principi de aquella, mostrau bé quant sou afectat a les cendes errades e ab color de atalls al stament de cavallers inpropi; crech volguéreu ajudar-vos dels engans e fraus que haveu acostumat,¹⁸⁸ que qui per stalviar dels béns difrauda, molt més difraudarà per stalviar la persona.

Venint¹⁸⁹ a l'efecte de nostra querella, vos dich: si yo us he scrit era¹⁹⁰ cert vós no ignoràveu quant me venés Alberich hi havia censals perpetuats, he dit e dich veritat. E si ab altra persona que ab vós e de altra vida fos la nostra diferència, vists mos actes clars, satisfent tant a ma honor e veritat e poch a la vostra, que fan certa la gent yo haver dit ver. E si los miradors vos tenien per tal qual vostres letres vos pinten, aribaran pus tost vostra culpa a ignorància que a malícia. Però a persona¹⁹¹ acostumada de viure tan fraudulosament com vós, no tement Déu ne menys al rey nostre senyor ne a la gent, tenint agabellat lo General del present regne ab tan gran tirania de la pàtria, haveu donat e donau poch treball a tothom en creure és veritat¹⁹² vostre enganós e mal contractar ab mi. Y és cert¹⁹³ aquesta claredat tan gran satisfeya prou a la honor mia e de nostres diferències, però, puix tanta voluntat teniu de negar lo que no podeu e voleu, que les mies mans sien càstich de vostra vida e vostres peccats en açò us porten.

(180) Falta en B, l'encapçalament d'aquesta lletra.

(181) B: Y.

(182) B: *veritat o.*(183) B: *seríeu vós.*(184) B: *nengun.*(185) B: *iguala.*

(186) Falta en B.

(187) B: *cavaller.*(188) B: *costumat.*(189) B: *E venint.*(190) B: *yo era.*(191) B: *presona.*(192) B: *és ver.*(193) B: *certa.*

En nom de Nostre Senyor Déu e de la Verge Maria, mare sua, e del beneyt cavaller sent Jordi, yo, Juhan¹⁹⁴ Francesch de Pròixita, comte de Almenara e de Versa, dich a vós, don Pero Maça de Liçana, que si vós gosareu dir que contractant ab mi de la venda de Alberich vós no [hi]¹⁹⁵ sabésseu¹⁹⁶ hi hagués censals perpetuals, mentiu e mentireu tantes voltes com ho direu, perquè a tota ma requesta mentint¹⁹⁷ que u sabíeu, com és veritat, vos ho combatré a tota ultrança de ma persona a la vostra. E fie en Deu, endressant ma bona querella, faré la veritat pus manifesta. E axí pensau en dividir¹⁹⁸ [f. 44] les armes e dins sis mesos¹⁹⁹ cercar lo jutge que-ns done la plaça, lo qual dexe venir a fi la²⁰⁰ batalla. Altrament, procehiré contra vós e vostra honor, segons que²⁰¹ per stil d'armes me serà permés e atorgat. E²⁰² perquè a la present sia fe donada, la us tramet ab Martí Alfonso, trompeta de casa mia, procurador meu, partida per a b c sotescrita²⁰³ de ma pròpria mà, sagellada ab lo sagell de mes armes. De la qual spere vostra resposta per temps de quinze dies en esta²⁰⁴ baronia de Alcocer o Alberich, hon trobareu a mi o procuradors meus ab poder bastant de rebre²⁰⁵ aquella; avisant-vos que si dins lo temps no acceptau ma requesta usaré de tots los²⁰⁶ remeys que a mi semblarà²⁰⁷ fer contra vós e honor vostra, en tal manera que ma honor serà salva. Feta en Alberich huy, a xxx de març any mil cccc lxxxvi.²⁰⁸

Lo comte d'Almenara e d'Aversa.²⁰⁹

DOCUMENT 11

1486, abril 7. Moixent.

Cinquena lletra de don Pero Maça de Liçana a Joan Francesc de Pròixita, partida per A B C; mitjançant la qual accepta la requesta de batalla a tota ultrança de Pròixita, indica o divisa les armes, i assumeix la designació del lloc i la recerca de l'àrbitre del combat.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 44 r-v

Cinquena letra de don Pero Maça.

Si nostres letres, spectable don Juhan Francesch de Pròixita, comte d'Almenara e d'Aversa, solament havien ésser vistes per los que a vós e a mi conexen, axí en Nàpols com en aquests regnes, seguint lo que és de ma condició e costum, no satisfaria a les viltats que mentint dieu, acompanyant vostra falça²¹⁰ querella; com entre aquells ma vida satisfent a ma honor respon per mi e vostre vergonyós viure és tan públich que-ls fa certs, són en vós tan abominables crims com en vós²¹¹ trobar-se poden. E acusant-vos la consciència del crim que leigament fa culpable vostra perversa e desonesta vida, crech, dubtant vos o devia dir, sou-vos cuytat dir-ho de mi falçament e mentint per ferme semblant a vós; a hon coneguts no som, no u devieu tant tembre, mas fiar de ma honestat e bondat. Y és tanta que, ab tot vostre vil parlar me'n done molta rahó, no forçaré ma lengua a dir tan leiges paraules, quals són mester per manifestar la veritat de vostre obres qui us fan tal, que del venciment de vós faré no speraré atényer molta

- (194) B: *Johan*.
(195) *no hi*, interliniat.
(196) B: *vós no sabíeu*.
(197) B: *mantenint*.
(198) B: *devisar*.
(199) B: *meses*.
(200) B: *nostra*.
(201) Falta en B.
(202) Falta en B.
(203) B: *sotscrita*.
(204) B: *esta mia*.
(205) B: *de poder rebre*.
(206) B: *mos*.
(207) B: *semblaran*.
(208) A: Segueix anotació manuscrita al marge esquerre, d'autoria diferent, datada paleo-gràficament a mitjan segle XVI: *nota: que no-s deu trametre cartell partit per a b c fins se parle [e] nomene batalla ultrança o en dese[xi]ments..*
(209) B: *de Versa*.
(210) B: *flaqua*.
(211) B: *en molts*.

glòria. E sí us diguí e mostrí com pus prest a la speriència de les mans vinguéssem: tals camins e cendes no són errades ne inpropis als cavallers que ab sforç gosen morir,²¹² los perills a que sa honor los obliga; e axí u tenim vist de molts en aquest regne e de parents vostres e meus e en altres parts de persones de molta reputació e stima. Mas vostre flach e temerós ànimo no us comporta veure lo que devíeu fer, axí com ara us fa dir lo que us fóra millor callàsseu. E los engans e fraus que dieu de mi devia yo reçar de vós, per tenir coneguda vostra difamada vida e haver de anar al loch hon me assignareu vos deguéis trobar, puix a vós tocava demanar-me.

E responent al que dieu del General de aquest regne, cosa tan impertinent a nostre propòsit, dich mentiu e mentireu quantes [f. 44v] voltes o haveu dit e direu. Mas vós, dubtós de prosseguir tan mala e falça querella com teniu, volíeu ab camins exquisits apartar-vos de aquella, e no és temps vós ne haja de complaure.

E venint a respondre al que de vostra letra importa major necessitat, feta en Alberich a xxx de març propassat e a mi presentada per Martí Alfonso, trompeta, partida per a b c, sotescrita de vostra mà e de vostres armes sagellada, en la qual dieu que quant contractí ab vós la venda de Alberich sabia haver-hi censals perpetuaus e que adverant açò a vostra requesta m'ò combatreu a tota ultrança. A què responch lo que totes mes letres rahonen: que quant yo us vení Alberich no sabia fossen perpetuaus los censals que micer Juhan Sanç me portà en un memorial e aquell per part vostra me donà ab una letra de crehença, dient-me havíeu trobar ésser perpetuaus aquells censals contenguts en lo dit memorial. E vós adverant yo u sabia havíeu mentit e mentireu²¹³ quantes voltes ho haveu dit e direu. Y essent content deffendre-us-ho, en nom de Nostre Senyor Déu e de la Gloriosa Verge Maria, mare sua, e del benaventurat cavaller sent Jordi, yo, Pero Maça de Liçana e Cornell, defenent ma bona justícia,²¹⁴ veritat e honor, accepte vostra voluntària requesta de batalla a tota ultrança e fie en Déu punint²¹⁵ e castigant-vos atenyere de vós aquella. Hon que request pot haver de son requeridor, les armes vos divise: a cavall, ab cavalls de la brida, encubertats²¹⁶ e franqualets de brúfol, testera de acer e coll de malla, celles acerades, acostumades²¹⁷ de portar en guerra. E les nostres persones²¹⁸ ab cuyrasses cubertes, sense rest, gossets e falda de malla, alses²¹⁹ e guardes e miges e mànegues de malla; en la mà squerra,²²⁰ manyopa de la largària que quascú portar volrà y en la mà dreita, guant de malla; arnés de cama e de cuixa, ab scarpes de malla, cabaçet o biquoquet ab banera e alpartàs de malla; lances de mà de onze pams²²¹ de asta e un pam de ferro; dues²²² spases, quascuna de quatre pams e mig del cap del pom fins a la punta;²²³ copagorges²²⁴ de dos pams del cap del pom fins a la punta. Les quals armes, axí de les persones nostres com dels cavalls, sien del pes que quascú volrà e sens nenguna maestria, segons se acostumen portar en guerra. E prenh a càrrech cercar²²⁵ lo jutge per temps de sis mesos e per mon poder haver que nostra batalla²²⁶ lexe venir a fi. E no podent-lo haver, leixe²²⁷ lo càrrech a vós per spay de altres sis mesos lo hajau. Partesch-me'n²²⁸ a sercar lo jutge per dar compliment al que só tengut. Axí, no-m scrigau, que a mi ni procurador meu no trobareu per rebre letra vostra, puix no és

- (212) B: *mirar*.
 (213) B: *mentreu*.
 (214) B: *querella*.
 (215) A: *pornint*.
 (216) B: *afegeix: ab cubertes*.
 (217) B: *a costum*.
 (218) B: *presones*.
 (219) Falta en B.
 (220) B: *esquera*.
 (221) B: *plams*. Aquesta peculiar grafia (per *palms*) es repeteix tot seguit en cadascuna de les ocasions.
 (222) B: *dos*.
 (223) B: *ratllat a continuació, les quals armes axí de les presones*.
 (224) B: *copogorges*.
 (225) B: *a cercar*.
 (226) *Que nostra batalla*, falta en B.
 (227) *lexe venir a fi. E no podent-lo haver leixe*, falta en B.
 (228) B: *parteixch-me'n*.

necessari com de así avant sien mester més obres que paraules. La present vos tramet per Anthoni Romeu, trompeta de casa mia, partida per a b c sotescrita de la mia mà e de mes armes sagellada. Feta en Moxén,²²⁹ a vii del mes de abril any²³⁰ mil cccc lxxxvi. Pero Maça.

DOCUMENT 12

1486, abril 12. Alberic.

Segona lletra de batalla de Joan Francesc de Pròixita contra don Pero Maça de Liçana, partida per A B C, sisena de les que que canvien sobre els censals de la baronia d'Alberic. Torna a recriminar les acusacions anteriors i l'adverteix que li farà complir les condicions contingudes en la requesta de batalla a tota ultrança.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 42v-43r

[f. 45]

Sisena letra del comte de Aversa e d'Almenara.²³¹

Noble²³² don Pero Maça de Liçana e de Cornell, per Anthoni Romeu, trompeta, he rebuda²³³ una letra vostra, partida per a b c, escrita en Moxén²³⁴ a vii²³⁵ de abril e sotescrita de vostra mà, sagellada de vostres armes, la qual haveu fet²³⁶ per resposta de²³⁷ la mia letra de batalla a vós tramesa per Martí Alfonso, trompeta de casa mia. E satisfent a aquella, me sforçaré de ésser tan breu com poré atallar la gravea de vostres tan²³⁸ manifestes viltats, axí en lo particular e leig viure vostre com en lo públich robatori de la cosa²³⁹ pública; ab tot que vós stimau ab aquell mot comú de «mentiu» ésser scusat²⁴⁰ del crim del qual la veritat vos fa restar²⁴¹ desmentit. Siau²⁴² cert que tals maldats lo vostre negar no les fa menors, car la pública fama tant vos acusa que a tan notoris delictes e palesa maldat no fretura altra prova, ne té loch scusa.²⁴³ E dich del²⁴⁴ fet del General que tant desvergonyidament negant mentiu. Seria yo molt alegre per tal querella, per ésser interés del bé comú més que²⁴⁵ per lo propi²⁴⁶ meu, combatre-us; mas en quant és cosa provable e provada, la punició d'ela resta a la magestat del rey nostre senyor, lo²⁴⁷ qual me dolria molt donàs ans de veure'm ab vós, perquè si venir-hi gosau, fie en Déu e ma bona justícia que les mies mans satisfaran a tot. E per quant en la dita letra acceptau la dita²⁴⁸ batalla com a request e defenedor e divisau les armes, prenent a càrrech vostre trobar²⁴⁹ jutge e plaça, dient-me que no respongua com siau ja partit e no trobaran a vós ne²⁵⁰ procurador vostre, dich-vos²⁵¹ que, si la resposta vostra fos qual de bon cavaller fer-se devia conforme a la mia querella, per la qual a tota ma requesta a tota ultrança vos he request combatre, llavors²⁵² seria pertinent vós dividir les armes e cercar²⁵³ lo jutge e yo no curar de més respondre.²⁵⁴ Emperò, a tant grantment vostra resposta difereix e-s desvia²⁵⁵ de ma demanda, que clarament o²⁵⁶ vergonyosa mostrau defugir al que directament deuríeu respondre;²⁵⁷ mas la mala consciència vostra aflaueix²⁵⁸ tant l'ànimo vostre que no gosau defendre²⁵⁹ la maldat de què us²⁶⁰ inculpe,

(229) B: Moixent.
(230) B: an.
(231) B: Sisena letra del comte de Versa, resposta a la cinquena letra de don Pero Maça, la qual féu per resposta a la letra de batalla que lo dit comte li tramés.

(232) Falta en B.
(233) B: rebut.
(234) B: Moxent.
(235) B: xvii (sic).
(236) B: feta.
(237) B: a.
(238) Falta en B.
(239) B: casa.
(240) B: escusat.
(241) B: star.
(242) B: E siau.
(243) B: ni té loch ni scusa.
(244) B: E quant al.
(245) B: ans que.
(246) B: propi.
(247) B: senyor rey e senyor nostre, la.
(248) Falta en B.
(249) B: de trobar.
(250) B: ni a.
(251) B: dich.
(252) B: lavós.
(253) B: y cerquar.
(254) B: responre.
(255) B: hi-s disvia.
(256) B: y.
(257) B: responre.
(258) B: aflaueix.
(259) B: gossau deffendre.
(260) B: yo us.

car si mirau mes letres tostemps vos he reptat que quant vos me venés Alberich ya sabíeu _ havia²⁶¹ censals perpetuaus. Y en açò stà vostra culpa e²⁶² sobre aquesta querella axí clarament escrita yo us he request de²⁶³ batalla de ultrança. Vostra²⁶⁴ resposta és que quant me venés Alberich vós no sabíeu fossen perpetuaus los censals que micer Johan Sanç vos portà en un²⁶⁵ memorial, lo qual vos donà ab una letra de crehença mia.²⁶⁶ Aquesta resposta no és conforme a ma requesta, car yo no parle de memorial negú²⁶⁷ ni cure de quins censals vos féu report micer Johan Sanç; donchs,²⁶⁸ què fa a prepòsit respondre²⁶⁹ fora del que yo us inculpe e de l'interrogat, alterant la real forma de ma querella, a la qual sou obligat satisfacer en tot e per tot. E fent lo contrari e mesclant qualitat²⁷⁰ en la resposta, més per a pledejar que per acostar-vos a batalla, a res no-m par que respougau. E partint-vos e no leixant procurador, leigament e vergonyosa desviau lo que ab fingides pareneries [f. 45v] tant mostrau desigar.²⁷¹ E per ço és necessari tornar-vos scriure,²⁷² perquè aqueixa vergonyosa retreta incoloradament per als ignorants no us scuse. E no trobant a vós o²⁷³ procurador vostre a la porta de la casa vostra²⁷⁴ e per places e lochs públichs de la ciutat de València e altres parts, la covarda e flaqua resposta vostra inpertinent e no conforme a ma justa querella publicaré. E après,²⁷⁵ per metreu-us en major culpa, vos torne a dir que si vos gosau²⁷⁶ dir que contractant ab mi de la venda de Alberich vós no sabíeu hi hagués censals perpetuaus, mentiu e mentireu tantes voltes com haveu dit²⁷⁷ e direu, perquè a tota ma requesta mantenint que u sabíeu, com és veritat, vos ho combatré a tota ultrança de ma persona²⁷⁸ a la vostra; com yo²⁷⁹ per ma primera requesta vos ho tinch dit.

E fie en Déu, endreçant ma bona e justa querella, faré ma veritat pus manifesta perquè axí com dieu²⁸⁰ acceptau ma requesta a²⁸¹ la qual acusa la legea de vostra culpa e axí²⁸² hajau cor e ànimo ab les mans defendre²⁸³ la viltat de vostre enganós contractar. E só content hajau divisat les armes, aturant-vos²⁸⁴ la facultat de trobar lo jutge que leix venir a fi nostra batalla, de la manera que u dieu; fent-vos cert que, si no acceptau aquella com sou obligat, procehiré contra vós e honor vostra segons per stil d'armes me serà permés. E²⁸⁵ per ço us tramet la present per Martí Alfonso, trompeta de casa mia, partida per a b c, sagellada ab lo sagell de mes armes e sotescrita de la mia mà, de la qual spere vostra resposta per temps de huyt dies, ací en la mia baronia de Alberich e Alcocer, hon trobareu a mi o procurador meu, ab poder de rebre aquella. Feta en Alberich huy, a xii de abril any mil cccc lxxxvi.²⁸⁶

Lo comte d'Almenara e de Versa.

DOCUMENT 13

1486, abril 16. Moixent.

Sisena lletra de don Pero Maça de Liçana a Joan Francesc de Pròixita, en què torna a acceptar les condicions de la requesta de batalla a ultrança.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 42v-43r

- (261) B: *hi havia carregats.*
 (262) Falta en B: *Y en açò stà vostra culpa e.*
 (263) B: *per.*
 (264) B: *La vostra.*
 (265) B: *lo.*
 (266) B: *ab una letra mia de creença.*
 (267) Falta en B.
 (268) B: *donch.*
 (269) B: *propòsit respore (sic).*
 (270) B: *calitats.*
 (271) B: *mostràveu desijat.*
 (272) B: *a scriure.*
 (273) B: *ni.*
 (274) B: *porta de vostra casa.*
 (275) B: *E axí.*
 (276) B: *gosàreu.*
 (277) B: *ho haveu dit.*
 (278) B: *presona.*
 (279) B: *ja.*
 (280) B: *si axí com deveu.*
 (281) Falta en B.
 (282) Falta en B: *e axí.*
 (283) B: *deffenre.*
 (284) B: *e aturar-vos.*
 (285) Falta en B.
 (286) B: *sotescrita de mà mia e sagellada de mes armes, feta en la mia baronia de Alberich e Alquosser a [ ] de abril any m cccc lxxxvi, hon speraré per spay de x dies vostra resposta, hon trobareu a mi o procuradors meus per rebre aquella.*

Resposta de don Pero Maça.²⁸⁷

Per apartar-vos del que degudament deguéreu prosseguir, spectable comte d'Almenara e d'Aversa, vos enbarassau mesclant falsament del General ab nostra diferència. Al que he respós al que a ma honor satisfeya e satisfà, dient-vos com dich mentiu e mentireu quantes voltes o haveu dit e direu; ne entre-ls altres discrets té loch vostra covarda parencia, perquè si de açò-m volguéreu combatre, més que per via de temerària e no verdadera querella, devíeu m'o dir ans que d'aquella me inculpassen; e molt més que vós, fora yo alegre defendre-us-ho. I m'i marvell si lo mot de mentiu tenui per comú, [f. 46] puix és tant propri e acostumat a vostra falsa e reprovada lengua, ne alre de aquelles pot oyr en frau e engans e públichs robatoris de tots aquells ab qui contractau. E per ço sou vós lo qui justament per vostres asenyalades maldats e criminós viure, punició e càstich de la magestat del rey nostre senyor deveu sperar, e yo de sa excel·lència, per mos serveys, remuneració e gràcies he hagut y spere. E si us diguí en ma passada letra que partia per a sercar jutge e plaça, havent-vos divisat les armes, era cosa deguda e pertinent perquè acceptava vostra falsa e mala requesta de batalla; no creya ab tants civils rahons haguésseu a desistir al que per vostres lletres e mies se mostra sou obligat. Mas com aquell que ab manifestes delictes haveu del tot la vergonya perduda, sercau ab colorades e vils paraules desviar-vos del que falsament haveu amprés. E porie-s dir moltes coses per les quals clarament se veuria lo que us he volgut defendre ésser nostra diferència, e vós per aquella ésser content combatre'm. Però puix veig ab tan gran confusió de vostra honor apartar-vos del que mentint me haveu inposat, desmentint a mi del que per totes mes lletres yo he adverat, dexeu als miradors e a la verificació de nostres lletres. E vull, per mon poder, atallar-vos los camins per hon me par volríeu fugir de nostra batalla com haveu fet de aquells a hon a vostra vergonya trobàs les sendes errades. E com per vostres lletres de batalla fetes en Alberich a xxx de març e xii de abril, partides per a b c, sotescrites de vuestra mà e de vostres armes sagellades, presentades a mi per Martí Alfonso, trompeta, se mostra vós reptar-me e inculpar-me que com vos vení Alberich sabia haver-hi censals perpetuels e que malcontractant-vos he feta maldat, frau e engany. Al que us responch haveu mentit e mentireu quantes voltes o haveu dit e direu. E só content defendre-us-ho per batalla a tota ultrança com me requiriu, ab les armes per mi divisades. Hem plau los censals que dieu yo sabia ésser perpetuels s'entenga de aquells que n'haureu dit per prou, e yo (*sic*) no m'hajau pus scriure ni fer procés infinit de nostres lletres. E si algun altre camí trobau per a més fogir, lo que no crech, siau cert usaré contra vós e vostra honor de tot lo que com a request me serà permés. La present vos tramet per Anthoni Romeu, trompeta de casa mia, partida per a b c, sotascrita de la mia mà e de mes armes sagellada. Feta en la mia vila de Moxén a xvi de abril any mil cccc lxxxvi.

Pero Maça de Liçana.

(287) Aquesta lletra només apareix a A.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Anales de Orihuela de Mosén Pedro Bellot (siglos XIV-XVI)* (1954). Estudi, edició i notes de Juan Torres Fontes, Orihuela, Casino Orcelitano, 2 vols.
- BELENGUER CEBRIÀ, Ernest (1972) *Cortes del reinado de Fernando el Católico*, València, Universitat de València.
- BENAVENT BENAVENT, Rafael (1987) *Privilegi reial de la vila de Quatretonda del 1587*, Quatretonda, Ajuntament de Quatretonda.
- BÉTERA, vescomte de (1881) «Un Desafío de D. Pedro Maza de Lizana, señor de Mogente, con don Juan Francisco de Proxita, conde de Aversa y de Almenara», *Revista de València*, València, tom II, 1881-1882, pàg. 1-13.
- CAPPELLI, Adriano (1983) *Cronologia, Cronografia e Calendario Perpetuo. Dal principio dell'Era Cristiana ai giorni nostri*, Milà, Ulrico Hoepli, 5^a, 1983, pàg. 279.
- CARUANA REIG, Josep (Barón de San Petrillo) (1932) «Los Proxita i el estado de Almenara», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, València, pàg. 57-75, 125-143, 189-206.
- COSTA, Mª Mercè (1989) «Pròixida o Pròixita», *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona.
- DIAGO, Francesc (1936 i 1946) *Apuntamientos recogidos por el P. M. Fray Francisco Diago para continuar los Anales del Reyno de Valencia desde el rey Pedro III hasta Felipe II*. Edició de P. Garganta, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 2 vols.
- DOMÍNGUEZ BORDONA, J. *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Madrid, Blass S.A. tipogràfica, 1931.
- El llibre blanch de la Governació* (1963) Edició de Desamparados Pérez, València, Acció Bibliogràfica Valenciana.
- ESCOLANO, Gaspar. *Décadas de la insigne y coronada ciudad de Valencia*. (1972 [1610-1611]) Edició facsímil, València: Universitat de València, 1972, 6 vols. [València: Patricio Mey, 4 vols.].
- ESQUERDO, Onofre (1963) *Nobiliario Valenciano*. Edició de José Martínez Ortiz, València, Ateneu Mercantil.
- FERRERO MICÓ, Remedios (1985) «Bandosidades nobiliarias en Valencia durante la época foral», *Saitabi*, XXXV, València, 1985, pàg. 95-110.
- FRANCO SILVA, Francisco (1992) «Las baronías valencianas del gran cardenal de España D. Pedro González de Mendoza», en *Lluís de Santàngel i el seu temps*, València, Ajuntament de València, pàg. 215-227.
- Furs de València* (1970-1999) Edició crítica de Germà Colón i Arcadi Garcia, Barcelona, Barcino, 8 vols.
- Llibre de Memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e Regne de València* (1930 i 1935) Edició de Salvador Carreres i Zacarés, València: Acció Bibliogràfica Valenciana, 2 vols.

- ORTS I BOSCH, Pere Maria (1973) article «Maça de Liçana», *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, València.
- ORTS I BOSCH, Pere Maria; FLUVIÀ, Armand de (1989) article «Maça de Liçana», *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona.
- RIQUER, Martí de (1963-1968) *Lletres de batalla, cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*, Barcelona, Barcino.
- (1968) *L'arnés del cavaller: armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona, Barcino, 3 vols.
- (1984) *Vida i aventures de don Pero Maça*, Barcelona, Quaderns Crema.
- ROS BIOSCA, José M. (1922) *Fuente la Higuera. Apuntes históricos, descriptivos y estadísticos de esta Villa del Reino de Valencia*, València, Centre de Cultura Valenciana.
- VICIANA, Rafael Martí de (1972-1983) *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, [Barcelona, 1580, 4 vols.] Estudi preliminar i notes a cura de Sebastià García Martínez, València: Universitat de València, 5 vols.
- ZURITA, Jerónimo (1970-1985 [1562-1580]) *Anales de la Corona de Aragón*, [Saragossa, 6 vols.] Saragossa, Institución Fernando el Católico, 9 vols.